Тема 10 Правова аксіологія: ціннісні основи права

Аксіологічне вивчення права має важливе наукове, практичне та мо-ральне значення. Право — найдавніший і геніальний винахід людства, не менш значущий для його розвитку, ніж ті або інші винаходи техніки (колеса, машини, комп'ютери), а тому є одним з вищих загальнолюдських цінностей. Цінність відображає сутність, ціннісний рівень свідомості людини. Аксіологічне відношення дозволяє вирішити, чи варто пізнава-ти світ і змінювати його, чи варто взагалі жити, що людина може одер-жувати від світу і на що вона може сподіватися. Звідси можна зробити висновок: аксіологічний підхід є найважливішим способом розкриття природи людини. Завдання цієї теми — аналіз деяких питань аксіології права: виявлення природи правових цінностей, їх змісту та ієрархії, уяв-лення про право як цінність і його ціннісні критерії.

§ 1. Цінності в праві і право як цінність

Теорія цінностей (аксіологія) застосовується і у сфері права. У будь-якому суспільстві система правового регулювання містить у собі різноманітні цінності, оцінки, оцінні критерії, норми, соціаль-ні інститути. Загальновизнано, що правові цінності і оцінки (у сфері правосвідомості) мають регулятивне значення.

Однак їм не можна дати точного і повного пояснення, не вдаючись до понять аксіології. Поняття «цінності» вперше з'являється у філосо-фії І. Канта, який протиставив сферу моральності (волі) сфері природи (необхідності). Цінності самі по собі не мають буття, у них є тільки значущість; вони суть вимоги, звернення до волі, мети, поставленої перед нею. В історії філософії ми виявляємо декілька підходів в об-ґрунтуванні цінностей. Так, представники баденської школи неокан- тинства стверджували, що загальні цінності породжує «чиста воля», носієм якої є надіндивідуальна воля, а не індивідуальний суб'єкт.

В. Вундт, Ф. Йодль, Ф. Пауельсон вважали почуття (і відповідно цінності) чимось суб'єктивним. На противагу цьому Брентано і М. Шелер намагалися довести об'єктивний

характер самого почут-тя і загальнозначущість та об’єктивність цінностей.

За Віндельбандом, цінностями визнаються Істина, Добро, Краса, а наука, правопорядок, мистецтво і особливо релігія розглядаються як цінності — блага культури, без яких людство не може існувати. У XX ст. аксіологічну проблематику активно розробляли представ-ники феноменології, герменевтики, екзістенціалізму, теорії соціальної дії. Лінія розмежування філософських шкіл проходить через пробле-му раціональної, чи моральної (ціннісної), визначеності світу.

Як робоче визначення поняття «цінності» пропонуємо таке: цін-ність — це те, що почуття і розум диктують визнати особливо зна-чущим із усього, що є, в ім’я чого проживається життя, а не заради чогось іншого. Спрямованість установки суб’єкта і його дій на певну цінність називається ціннісною орієнтацією, процедура вибору на основі цінності — оцінкою.

Між цінностями, оцінками та нормами існують зв’язки. Тому в на-уках, що мають предметом мораль, право, мистецтво, необхідні їхнє взаємопов’язане вивчення і пояснення, а поряд із цим і розмежування.

Правотворчість і реалізація права являють собою сфери людської діяльності яскраво вираженого оцінного характеру. Внаслідок цьо-го філософія права включає у свій предмет вивчення і дослідження правових цінностей, оцінки у сфері права тощо. Так, у філософії права (зокрема, в загальній теорії права) утворився певний теоре-тичний напрям — правова аксіологія. У свою чергу вона спираєть-ся на поняття загальної аксіології, теоретичні положення про цін-ності взагалі.

Право, на думку деяких дослідників, у своєму аксіологічному ви-мірі виступає як чітко визначена форма правових цінностей, як спе-цифічна форма правової повинності, відмінна від усіх інших (мораль-них, релігійних і т. д.) форм повинності та ціннісних форм. Розгляне-мо ці цінності і, з’ясуємо, як вони пов’язані між собою, а також у чо-му полягає цінність права.

У найбільш загальному вигляді під правовими цінностями розу-міються властивості (ознаки) права, істотно значущі для людей. До них належать передусім невід’ ємні

атрибути права — свобода, рів-ність, справедливість. У своєму конкретному виразі правові цінності з' являються як юридичні нормативні акти, як правосвідомість соці-ального суб'єкта, його вчинки, значущі і для самого суб'єкта, і для інших.

В основі правових цінностей лежать правові ціннісні відносини між соціальними суб'єктами. У перебігу (і в результаті) правовідносин між людьми виникають правові вимоги, формуються соціально зна-чущі норми та ідеали. Дія, що відповідає правовим вимогам, нормам та ідеалам, є законною і виступає як цінність і для суб'єкта діяльності, і для суспільства. У процесі відносин, що породжують явища, які мають індивідуальну і соціальну значущість, формуються ціннісна правова оцінка, ціннісна правова орієнтація та ціннісна правова уста-новка.

Ціннісна правова оцінка — це судження про значення для людей або окремої людини правової події, правової норми, правового ідеалу. Правове судження, а отже, і оцінка можуть бути як вірними, так і не-вірними, а оцінне судження істотно відрізнятися від пізнавального судження.

Право як цінність вимагає в першу чергу сприйняття свого прак-тичного призначення. Саме тому для соціального суб'єкта дуже важ-ливою є його ціннісна правова орієнтація.

Ціннісна правова орієнтація — це особиста перевага правових ідеалів і вчинків, особиста спрямованість на світ правових цінностей, побудова їхньої індивідуальної ієрархії, включення їх до мети і мо-тивів діяльності. Ціннісні правові орієнтації, з одного боку, залежать від багатьох чинників — життєвих умов, виховання, досвіду та ін., а з другого — вони не завжди пов'язані лише з індивідуальним до-свідом, оскільки не тільки визначаються самим суб'єктом, а й висту-пають об' єктом виховання, маніпулювання та ідеологічного впливу.

Ціннісна правова установка — спрямований вплив соціальної групи, класу, партії, держави на формування правової орієнтації осо-бистості, мас. У цьому впливі провідне місце посідає правова норма. Вона містить у собі ціннісну установку, що виражається у двох функ-ціях відбиття дійсності.

Сучасне суспільство не існує поза ціннісними політико-правовими установками держави.

Ухвалений закон завжди виступає вже як пев-на правова ціннісна установка.

Історія і сучасна практика показують, що найчастіше право озна-чає «волю панівного класу, зведену в закон». Ця теза підтверджуєть-ся й тим, що право за своїм ціннісним сенсом — проявляє себе неод-наково при різних політичних режимах — консервативному, лібе-ральному, авторитарному, тоталітарному та демократичному. Разом з тим відзначимо, що, по-перше, різні типи культур приписують праву неоднакову цінність. По-друге, цінність кожної правової норми, кожного правового інструмента щораз визначається як конкретне іс-торичне явище. По-третє, цінність права неможлива поза контекстом діяльності суб'єктів права, організаційних сил, що відповідають ін-ститутам по створенню і реалізації права.

Найзагальнішим чином власну цінність права можна визначити як вираз соціально організованої форми, проходження якої забезпечує відтворення правових станів правовими засобами, внаслідок чого на-роджуються нові можливості і свобода для саморозвитку людини та розвитку суспільства. Як таке право може надавати людям, різним суб'єктам права у вигляді суб'єктивних прав новий простір і людські можливості розвитку. При цьому метою права як соціально організо-ваної форми є те, щоб воно не допускало підстав для гноблення та нещастя інших людей і могло протистояти цьому, погоджуючи по-ведінку з мораллю і справедливістю.

Характеристика права як цінності порушує питання про місце цієї цінності в класифікації цінностей взагалі. Розглянемо основні форми буття цінностей в їхньому співвідношенні.

Фундаментальним з теоретичної точки зору є поділ цінностей на предметні та духовні, що утворюють два полюси всієї сфери цінніс-ного ставлення людини до світу. Право належить до других, тобто є духовною цінністю поряд з такими, як моральні, релігійні, художні (чи естетичні), наукові, світоглядні цінності. Правові цінності в рам-ках духовних є відносно самостійними.

Правові цінності являють собою вид духовних цінностей, що задо-вольняють потреби соціальних груп суспільства в регулюванні соці-альних відносин і вчинків людей. Вони призначені для створення, під-тримання та зміцнення соціального порядку і дисципліни, нормально-го функціонування суспільства. Правові цінності становлять елемент системи соціального (соціально-політичного) управління суспільством.

При цьому вони є деонтичними цінностями, тобто відрізняються чітко вираженим характером, що наказує та зумовлює їх належність до сфе-ри належного. На відміну від інших деонтичних цінностей вони за-кріплюються формально і охороняються державою та її органами.

В аксіології права можна виділити три основні форми буття цін-ностей: суспільні цільові цінності та ідеали, предметно втілені цін-ності, особисті (чи екзистенціальні) цінності.

Розглянемо ці форми буття цінностей докладніше.

Суспільні цільові цінності та ідеали. Вихідною формою право-вих цінностей є їхнє існування у вигляді цінностей, вироблених сус-пільною і правовою свідомістю. Вони присутні в правовій свідомості у вигляді узагальнених уявлень про справедливість, волю, рівність у різних сферах суспільства. Правові ідеали лежать в основі правових обов’язків, тобто деонтичних правових цінностей.

Під ідеалом звичайно розуміють те, до чого ми прагнемо, нормативно-ціннісний зразок належного в його найвищій, найбільш розробленій формі.

І. Кант і Й. Фіхте зазначали, що ідеал — це вища, кінцева мета на шляху поступового «морального самовдосконалення», поступового усвідомлення гідності людини як вищого і єдиного принципу «іде-ального» законодавства. За твердженням І. Канта, право являє собою мету суспільства, що перебуває в громадянському стані. Право ви-ступає для людей вищим принципом, з якого повинні виходити всі максими, що стосуються суспільства.

У той же час право є лише моментом духовного ставлення до сві-ту, але не охоплює його цілком. Тому правовий ідеал виступає лише моментом ідеалу суспільного та ідеалу духовного життя, до складу якого входять Істина, Добро, Краса. Вищі цінності наповнюють люд-ське життя вищим змістом і виступають в індивідуальній та правовій свідомості найважливішими ціннісно-змістовними орієнтирами. Та-ким чином, право для людей, їхні життя і доля є основою самовдос-коналення особистості, формами реалізації

активності, творчості людини, гарантією волі та захисту від зла і несправедливості.

Основною темою вчення про суспільний і правовий ідеал має бу-ти не пошук кінцевої формули суспільної досконалості, а вказівка на ті дійсні шляхи і засоби, за допомогою яких можна поліпшити усякий можливий правопорядок.

Предметно втілені цінності. Самі правові ідеали не залишають-ся лише фактом пануючої правосвідомості, а закріплюються в нор-мативних актах, конституціях і законах. Вони входять у правову нор-мативність як провідний елемент. Отже, правові ідеали реалізуються у системі правових відносин — у вигляді взаємовідносин формально рівних, вільних та незалежних один від одного суб'єктів права, у пра-вових процедурах і механізмах, що закріпляють норми і закони в куль-турі.

Із зміною суспільних та правових відносин відбувається переоцін-ка цінностей: багато чого з того, що вважалося абсолютним і непо-рушним, знецінюється, і навпаки, нові паростки суспільного буття породжують нові ціннісні ідеали. Відповідно до ціннісних ідеалів, що змінилися, переоцінюються і предметно втілені цінності.

Особистісні (чи екзистенціальні) цінності. У кожної людини з дитинства під впливом оточуючого середовища і на основі психо-логічного типу особистості складається певна система життєво важ-ливих цінностей. Життєвими цінностями їх робить не предметний зміст, а їхня реальна роль і значущість у системі життєвих орієнтацій людини.

Особисті цінності являють собою ідеальні уявлення про блага, права і межі їх прагнення, пов'язані з її схильностями та бажаннями, і виступають певною мірою як авторитетні і обов'язкові установки свідомості особистості.

Одні правові цінності в тому чи іншому ступені реальні в змісті наявних, засвоєних у вигляді правил норм поведінки суб'єктів права, інші є їхніми цілями та ідеалами. Але те, що люди вибирають собі як цінність свого життя, у чому вони бачать сенс свого існування, не є обов'язково чимось високим, шляхетним; воно може бути спрямо-ване і проти інших людей. Те, що обирають люди, і те, що вони ро-блять, залежать від духовного рівня людини.

Таким чином, правові цінності є похідними від поняття особис-тості. Ідея цінності людини вистраждана всією історією філософії та культури Заходу, хоча вона і пройшла різні етапи власної дискреди-тації.

Право в життєдіяльності суспільства і людини виступає і як осно-ва його самотворення в історії, і як форма реалізації творчості люди-ни, і як гарантія свободи та відмежування від варварства і несправед-ливості. Аналіз природи правових цінностей ієрархії, а також вияв-лення цінності права дозволяють перейти до обґрунтування ідеї пра-ва як ідеї волі і розгляду права як форми волі.

---

§ 2. Свобода як цінність. Право як форма свободи

Ідея свободи, на думку філософів (Ш. Монтеск'є, Г. Гегеля, М. Бердяєва), є багатозначною, породжує сплетіння безлічі непоро-зумінь. Тому слід спочатку зробити застереження щодо того, в якому сенсі можна розуміти це слово, починаючи з найпростіших і доступ-них для пізнання значень.

По-перше, доцільно відокремлювати «юридичну» свободу від «фактичної». По-друге, слід ураховувати умовний характер поділу на «внутрішню» та «зовнішню» свободи. По-третє, треба виділяти два типи свободи: свободу «від» (негативну свободу) і свободу «для» (по-зитивну свободу). Правова свобода є формальним дозволом вчиняти певні дії, не побоюючись, чи відповідає цей дозвіл діяти реальній мож-ливості. Фактична свобода найчастіше розуміється як нічим не об-межене виявлення — «що хочу, те й роблю». Юридична свобода міс-тить у своїй основі свободу вибору. При цьому свободою називається, по-перше, сам факт вибору, а по-друге — непередбачуваність того, що саме індивід вибере. І чим більше він має вибору, тим більше має свободи. Однак феномен свободи не може бути зведений до свободи вибору. В структуру свободи особи вибір входить як момент і елемент поряд з «внутрішньою» свободою і свободою, що включають у себе два основні компоненти: почуттєвий і раціональний. Сама ситуація вибору — ще не свобода, а тільки передумова вільної дії. Треба від-значити, що

«внутрішня» свобода — це не схована, не підпільна сво-бода. Це реально виявлена свобода в сенсі звільнення людини усере-дині себе від кайданів власних стереотипів і внутрішніх страхів. «Зо-внішня» свобода припускає пошук обмежених засобів і форм обме-жень. Такими можуть виступати не тільки юридичні закони заборо-няючого характеру (як частина культури), а й сам факт співіснування безлічі індивідів з їхніми суспільними правами і свободами. На дум-ку Гегеля, жодна людина не має ідеї про власну свободу, якщо вона не має ідеї про свободу інших і соціальний зв'язок між собою та ін-шими. Жодна людина, не маючи чіткої ідеї про власну свободу, не має і чіткої ідеї про свободу інших і зв'язок між цими свободами.

Свобода «від» (негативна свобода) виступає у світі, в якому індивід має певну зону вибору ідей і дій без можливості натрапити на обмежен-ня і репресії. Свобода дій — не самоціль, а умова саморозвитку людини. Свобода «для», чи позитивна свобода, уможливлює дію відповідно до власної системи цінностей і власних цілей. У певних історичних умовах, в яких люди мають значний ступінь свободи, вони так чи інакше від-мовляються від неї на користь авторитарної влади, для того щоб збіль-шити можливість досягнення власних цілей. Це різновид заміни теоре-тично можливого практично здійсненним. Оскільки позитивна свобода має першочергове значення, така заміна видається розумною. Реальні форми втечі від свободи трапляються досить рідко. Розглянемо, як розу-мілася свобода в різні епохи, у різних системах права.

Античне право, визнаючи протилежність вільної людини і раба, було далеким від того, аби надати свободі реального статусу, роблячи із рабства одних умови дійсної свободи інших. Але в той же час антич-не право показує, що свобода, будучи реальною, залишається лише привілеєм деяких і не може визначити людську сутність у її загально-сті. Тому не можна заперечувати певний прогрес у свободі людей при переході від античного до сучасного права, оскільки останнє вважа-ється загальною належністю людини. Античне право продемонстру-вало обмежену, але конкретну і реальну свідомість свободи, тоді як сучасне право, визначаючи свободу універсальною цінністю, безпо-середньо включає в це визначення обмеження свободи відповідно до поширеного визначення: право — «це сукупність умов, при яких сва-вілля однієї особи збігається зі свавіллям іншої особи з погляду за-гального закону свободи».

Період Середньовіччя християнська теологія пов'язує зі свободою рух Духа. Дух є рух, але як спонтанність і порив. У рамках християн-ського вчення з боку Бога вища природа людини показується Ісусом Христом, Богом, який прийняв людський вигляд; з боку людини — йо-го «творчістю із себе», створенням «нового, чого ще не було».

Християнське вчення містить у собі позитивну концепцію свобо-ди. Якби не було цього Божого дарунка (свободи) людині, не було б і гріхопадіння в історії людини і нестатку.

В епоху Відродження і наступний період під свободою розуміли безперешкодне розкриття здібностей особистості. У природно-правових концепціях Нового часу свобода тлумачилася як абсолютна цінність, як підстава пізнання і права, як вихідна передумова всіх природних прав людини. Підкреслювалися її невідчужуваний характер, її власти-вість споконвічності і безумовної належності особистості.

У класичній європейській філософії поряд з обґрунтуванням сво-боди як властивості, форми світу (не розкладені на елементи) увага акцентувалася на двох головних пунктах:

1) розуміння свободи як пізнаної необхідності, як підстави мис-лення і пізнання, можливостей людини в щось вірити і бути;

2) визначення свободи як живого подиху (пульсації) саморозвит-ку людини в історії, що виступає як процес модифікації свободи.

Б. Спіноза, Г. В. Лейбніц, І. Кант, Г. Гегель виводили поняття сво-боди на тлі розходження внутрішнього і зовнішнього. Явище, що на-зивається вільним, містить підставу самого себе (тобто є самопри- чинним явищем), а щось, що має підставу поза собою, — не вільне, оскільки воно полягає в причинному ланцюзі, тобто має причинні обґрунтування і причини пояснення. Саме в цьому сенсі великі філо-софи говорили, що свобода має причину в самій собі і не має при-чини поза собою. Вони визначали право через свободу, споконвічно припускаючи, що людська свобода в принципі не може бути безмеж-ною і має потребу в різних правових формах її реалізації.

У неокласичній філософії проблема свободи виходить за рамки психологізму і гносеологізму свободи — приреченість на свободу в Ж. Сартра, філософія свободи як можливості бунту в А. Камю, сво-бода як надвітальний феномен у філософії М. Шелера, свобода як подолання відчуження в контексті відношення «Я-Ти» у М. Бубера, «теологія звільнення в просторі, вихід людини за межі своєї одно- мірності» у Г. Маркузе та подається в інших версіях. Українська фі-лософська традиція розглядає свободу як здатність людської душі, як панування людини над своїми страстями й чуттєвістю. З

позиції гу-манізму розглядав свободу й М. Бердяєв. У праці «Про рабство і сво-боду людини» він показав, що різним формам рабства протистоять їхні альтернативи — різні форми свободи. Сама свобода, на його дум-ку, існує в трьох формах: ірраціональній, тобто вираженій через по-чуття, переживання; раціональній, пов'язаній з розумом; трансцен-дентальній, даній Богом особистості, що виражає духовність. Для цього філософія права використовує поняття «ступінь свободи».

Для соціального суб'єкта ступінь свободи завжди пов'язаний з тими чи іншими формами права — економічною, політичною, еко-логічною, сімейною і т. д., що склалися в системі певних соціальних відносин. Отже, ступінь свободи з'являється як вираз існуючих у сус-пільстві «свобод» — політичної, економічної, соціальної та ін.

В юриспруденції філософська категорія ступеней свободи назива-ється поколінням прав. Юристи акцентують увагу на тому, що право виражає конкретно-історичний ступінь свободи, властивий певному щаблю розвитку людства, тому розвиток права слугує показником розвитку свободи людини. Перше покоління прав — право на життя і власність майна. Воно визначається самою природою людини і ви-ступає як її здатність захищати своє життя і засоби для існування.

Друге покоління прав — соціально-економічні права — означає розвиток свободи людини в системі соціально-економічних і правових відносин під кутом зору соціальної та економічної справедливості.

Третє покоління прав — право на мир, здорове довкілля та ін.

Четверте покоління прав стосується перехідного стану між життям і смертю як фінальними цінностями людства (аборти та ін.).

Звідси випливає одне з теоретичних положень, що мають вирі-шальне, першорядне значення для розуміння правових питань, мож-ливо, одне з найбільш істотних у філософії права. Саме право за сво-єю вихідною сутністю є форма створена людьми, що логічно й істо-рично призначена бути інститутом, покликаним упорядковувати свободу людини, додати їй визначеності і забезпеченості, а звідси — й людського змісту, істинно людської цінності.

Право — не просто загальний масштаб чи саме рівна міра, насам-перед свободи індивідів. Вільні індивіди — суть і зміст права. Там, де заперечується вільна індивідуальність, особистість, правове значення фізичної особи, там немає і не може бути права, там не може бути і якихось дійсно індивідуальних правових та інших суб'єктів права, дійсно правових законів та правових відносин і в суспільстві в цілому, і в конкретних різних сферах суспільного і політичного життя.

Отже, право має настільки ж фундаментальний для суспільства характер, як і свобода, що приймає різні форми як в індивідуальній свідомості, так і в історії суспільства.

---

§ 3. Справедливість як основна правова цінність

Слово «справедливість» походить від слова «право» (правий, прав-да), а в латинській мові означає justita (справедливість) — від jus (право). Від своїх джерел, від Вед і Упанишад, Гесіода і Гомера спра-ведливість тлумачилася як «сущий світопорядок», духовна основа історії. В цьому розумінні справедливість витлумачувалася як якась матриця природних процесів і людських здійснень. У понятті спра-ведливості, узятої в її світоглядному відношенні, як би закладене за-питання: чи може світ і суспільство бути бездоганними? Справедли-вість в очах давніх виступала як міра, закон та принцип. Богиня Діке була носієм права, правди і справедливості.

Протилежністю справедливості виступає несправедливість, руй-нування порядку. Коли справедливість виражає досягнуту для даного історичного періоду гармонійність, оптимальність людських стосун-ків, свідомість її не фіксує. І в цьому плані вона співзвучна свободі.

Право є мірою реалізації свободи і у той же час нормою політич-ної справедливості. Іншими словами, право є нормативно закріплена справедливість.

Звичайно античні філософи відносили справедливість до високих моральних якостей людини. Платон в «Державі» пов'язував справед-ливість з ідеєю блага, оскільки через нього осягається корисність справедливості, що сама є благо. Справедливість, на думку Платона, є не окрема чеснота, а співвіднесення чеснот та їхня гармонія і про-порція. Чеснота є справедливістю, коли вона в співвіднесенні, у про-порції. Окремо справедливості не існує.

З часів Аристотеля виділяють два види справедливості: розпо-дільчу і врівноважуючу. Розподільча справедливість як принцип озна-чає розподіл загальних благ за гідністю, відповідно до пропорційно-го внеску і внеску того чи іншого члена суспільства. Тут можливе як рівне, так і нерівне наділення відповідними благами (владою, почес-тями, грошима). Критерієм врівноважуючої справедливості є ариф-метична рівність. Сфера застосування цього принципу — цивільно- правові правочини, відшкодування збитків, покарання та ін. Принцип справедливості говорить: не всім те саме, а кожному своє (за гідніс-тю), тому що для нерівних рівне стало б нерівним.

Дж. Локк в творі «Два трактати про державність правління» ви-словив свою концепцію права і суспільного договору, де розділяв справедливість як договір, підпорядкування закону і як досягнення гармонії між особистими і суспільними інтересами.

Кант наголошував на розходженні етичної та правової справедли-вості і на основі цих розходжень робив такий висновок: «суд справед-ливості» містить у собі суперечності і складається як би із двох судів: «суду совісті», що належить до етичної справедливості, і «суду права», який виражає правову справедливість. Французький філософ Пьер Жо-зеф Прудон вважав справедливість основним поняттям моральності. У роботі «Про справедливість у церкві і у Революції» він відзначав, що першою ознакою справедливості та її початком слугують почуття гід-ності людини, взаємоповаги, гармонії особистих інтересів.

К. Маркс і Ф. Енгельс у тлумаченні поняття справедливості ви-ходили з матеріалістичного розуміння історії. Вони розглядали со-ціальну справедливість як складне моральне, соціально-економічне, правове та політичне явище, їх цікавила проблема залежності спра-ведливості від розвитку суспільного буття і суспільної свідомості, у справедливості вони вбачали і ідеал, і реальність.

У теперішній час поширення одержали ліберальні концепції спра-ведливості. Так, американський філософ Дж. Роулс у книзі «Теорія справедливості» наводить два змістовних принципи справедливості:

1) кожна особа повинна мати разом з іншими правами право на більш широку свободу; 2) соціальна і економічна нерівність повинна бути відкритою для всіх на умовах чесної рівності можливостей. Роулс підкреслює, що справедливість фіксує в першу чергу реальне стано-вище особистості в суспільстві, свідчить про неможливість нормаль-ного життя в суспільстві без задоволення елементарних економічних, політичних, духовних, правових потреб його членів, без охорони їхніх прав і свобод.

У сучасній філософській думці загальновизнані такі властивості справедливості.

1. Справедливість не буває однозначною. Пов’язана з різними суспільними відносинами (економічними, соціальними, політичними, моральними, правовими), вона змінює свій зміст не тільки в різні історичні епохи, а й у рамках одного історичного періоду; справед-ливість як реальність існує лише в діях соціального суб’єкта. Без суб’єкта в суспільних явищах немає властивості «справедливості», вона проявляється лише у відносинах «суб’єкт-суб’єкт» або «суб’єкт- суспільний інститут». Від того, в які відносини вступають із людиною держава, класи, соціальні групи, церква та інші інститути, виникає їхня оцінка як «справедливих» або «несправедливих».

2. Співіснування людей на ґрунті взаємного визнання прав і сво-бод становить такий порядок їхнього співіснування, що може бути названий справедливим, або «справедливістю». Саме справедливість виступає основою ідеї, виражає її сутність, а особливий акт визнання визначає як справедливість, так і феномен права в цілому.

3. Справедливість є й мірою відносного достоїнства цінностей, мірою їхньої рівноваги та субординації. Справедливість виступає осо-бливим механізмом, що підтримує міру рівноваги правових цінностей і одночасно визначальний момент домінування при конфліктному зіткненні цих цінностей.

4. Зміст справедливості як реальності полягає в трьох основних аспектах: мірі віддачі, мірі вимоги та правомірності оцінки. Універ-сальну справедливість характеризує насамперед визнання таких пра-вових цінностей, як життя, власність, добре ім'я («гідність»), які можна знайти вже в давньому карному праві.

Загальний принцип, який можна виявити, аналізуючи різні вті-лення ідеї справедливості, полягає в тому, що стосовно один одного люди мають право на певний відносний стан рівності або загальним і безумовним моментом усіх сучасних концепцій справедливості є ідея прав людини, тобто визнання однакового поводження з людьми і від-мова від привілеїв та імунітетів, пов'язаних з національними і релі-гійними ознаками, або нерівності, відповідно, до якої розподіляють-ся блага.

Саме образ людини багато в чому визначає вибір концепції спра-ведливості. Сучасні її концепції містять у собі образ людини як іс-тоти, здатної до самовдосконалення, тобто гідної, так й істоти авто-номної, тобто розумної і здатної до самообмеження. Тому найбільш підходящим буде такий принцип справедливості, який забезпечить найкращі умови для самореалізації і автономії особистості, міру спів-відношення свободи і рівності.

Інституційний захист людини як суб'єкта ґрунтується на визнанні людської гідності і забороняє принижати її гідність як невід'ємне право людини.

Висновки

1. Поняття «цінності» розкриває внутрішній, духовний аспект відносин людини з природою, іншими людьми, самою собою та Богом. Цінності становлять низку «ідеальних об'єктів», між якими спостерігається деякий порядок.

2. Вихідним для розуміння права як цінності є розуміння його як форми здійснення свободи, як загальної міри свободи ін-дивідів. Вільні індивіди — суть і зміст права.

3. Вищим визначальним виразом права є визнання автономії кожного члена суспільства, його незалежності. Основною пра-вовою цінністю є справедливість, що може розумітися як праг-нення діяти відповідно до прав і обов' язків, платить кожному своє і забезпечує умови для реалізації здібностей кожного.

Контрольні запитання

1. Що означає термін «цінність»?

2. Як співвідносяться поняття «цінність» та «оцінка»?

3. Дайте визначення таких понять, як мета, ціннісна орієнтація, оцінка, норма.

4. Яке місце посідають цінності в структурі людської діяльності?

5. У чому відмінність індивідуальних і суспільних цінностей? Які цінності є правовими і чому?

6. Назвіть вищі цінності людини і дайте їхню коротку характе-ристику.

7. Який зміст Ви вкладаєте в поняття «правовий ідеал» і яку роль він відіграє в правовому житті?

8. Що таке свобода і для чого вона існує? Що з нею робити?

9. Що являє собою рівність? Як співвідносяться свобода і рів-ність?

10. Яке місце посідає справедливість у системі вищих цінностей? Як співвідносяться справедливість і право?

11. Які зв’язок, співвідношення між свободою, рівністю та спра-ведливістю?

12. Який зв’язок між справедливістю і поняттям суспільного іде-алу?